

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені Г. С. СКОВОРОДИ

ВИШИНСЬКА Євгенія Ігорівна

УДК 821.161.1 – 31 "19"

**«МАЛА ПРОЗА» Н. М. БЕРБЕРОВОЇ:
ПРОБЛЕМА ЖАНРОВОЇ СВОЄРІДНОСТІ**

Спеціальність 10.01.02 – російська література

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Харків – 2017

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі світової літератури Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: кандидат філологічних наук, доцент
Козлова Алла Григорівна,
Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди,
доцент кафедри світової літератури.

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор
Марченко Тетяна Михайлівна,
Горлівський інститут іноземних мов (м. Бахмут) ДВНЗ
«Донбаський державний педагогічний університет»,
професор кафедри світової літератури,
заступник директора з науково-педагогічної
та навчально-методичної роботи;

кандидат філологічних наук
Слісєнко Анна Павлівна,
Харківська державна зооветеринарна академія,
провідний фахівець Центру міжнародного
співробітництва,
викладач кафедри іноземної філології.

Захист відбудеться «___» травня 2017 року о _____ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.053.03 в Харківському національному педагогічному університеті імені Г.С. Сковороди за адресою: 61068, м. Харків, вул. Валентинівська, 2, ауд. 221-А.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди за адресою: 61068, м. Харків, вул. Валентинівська, 2, ауд. 215-В.

Автореферат розіслано «_____» квітня 2017 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

І. В. Разуменко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Література російського зарубіжжя – феномен, якому присвячено велику кількість вітчизняних і закордонних розвідок. І хоч загальнодоступною вона стала тільки наприкінці 80-х років ХХ століття, проте одразу привернула увагу науковців, які розглядали різні проблеми розвитку еміграційної літератури в численних статтях, монографіях, навчальних посібниках тощо. Аналіз оприлюднених у 1990–2010-х роках праць дає підстави стверджувати, що головна увага в них приділяється першій хвилі російської еміграції, і це цілком зрозуміло: внесок її представників – літераторів, істориків, філософів – у російську і світову культуру був досить значним.

Творча спадщина окремих авторів російського зарубіжжя (Г. Газданова, Г. Іванова, В. Набокова, Б. Поплавського, В. Яновського та багатьох інших) була об'єктом дослідження цілої низки дисертаційних робіт пострадянського періоду. Варто зазначити, що жодна з цих студій не обійшлася без звернення до критичних статей, рецензій, мемуарів, біографічних книжок Н. М. Берберової.

Ніна Миколаївна Берберова (1901–1993) – прозаїк, публіцист, літературний критик – належить до молодшого покоління першої хвилі російської еміграції (1918–1939), яке В. Варшавський дуже влучно означив як «непомічене». Новаторство молодих письменників не отримало належного відгуку й не було визнане ані їхніми маститими попередниками, ані широкою читацькою аудиторією.

Н. Берберова увірвалася в літературний світ російської еміграції передусім як публіцист. У Берліні вона співпрацювала з газетою «Дни» (саме там з'явилися і її перші оповідання). А в Парижі п'ятнадцять років була незмінним автором газети «Последние новости». У 1926–1927 роках разом із поетами Д. Кнудом і Ю. Терапіано брала участь у виданні журналу «Новый дом». І також у той час виступала як критик на шпальтах газети «Возрождение».

Внесок Н. Берберової в скарбницю російської літератури значний. В еміграції письменниця видала кілька романів, цілу низку повістей і оповідань, біографічних книг і мемуарів тощо. Цінними історико-культурними джерелами, безсумнівно, є і її публіцистична творчість, рецензії, нариси, критичні статті й біографічні романи, що висвітлюють творче життя російського зарубіжжя. У літературі вона знайшла свою унікальну тему – побут російських емігрантів. Практично в усіх її прозових творах зображується повсякденне життя еміграції (робочого класу або ж декласованої інтелігенції), доробок просякнутий лейтмотивами бездомності, несвоєчасності та приреченості російських вигнанців.

З самого початку творчого шляху Н. Берберова шукала оптимальну для себе жанрову форму. У першій половині 1930-х років, не припиняючи роботу над «малою прозою», вона працює з творами романного жанру: «Последние и первые» (1930), «Повелительница» (1932), «Без заката» (1938). Кожен із них як художня цілісність складається з окремих блоків – розділів, які водночас не можуть сприйматися самостійними літературними артефактами. Але жанр роману не став для неї «своїм». В автобіографії вона згадує: «У “Современных записках” я друкувала повісті. Вони були спочатку наслідувальні, як і мій перший роман <...>

уже в середині тридцятих років я почала розуміти, що найкраща для мене форма є повість (довге оповідання)». Варто уточнити, що термін «мала проза» набуває для Н. Берберової особливого значення, «розмиваючи» жанрові межі між оповіданням і повістю. Саме ця жанрова дифузія, відсутність чіткого розмежування оповідання і повісті в авторській свідомості, а, отже, і в її творчості, дозволили нам розглядати твори, що належать до жанрів оповідання і повісті, у рамках «малої прози», хоч повість традиційно визначається як середній епічний жанр.

Літературна спадщина Н. Берберової аналізується дослідниками насамперед у контексті мемуарної прози російського зарубіжжя, її художні ж твори є значно менш вивченими. Наявні сьогодні літературознавчі розвідки, присвячені оповіданням і повістям, засвідчили тільки перше наближення до наукового прочитання «малої прози» авторки та до проблеми осмислення жанрової своєрідності її творчості. Відсутність цілісних студій у цій науковій площині визначає обрану тему як перспективну й актуальну.

Таким чином, актуальність теми дослідження обумовлена масштабністю творчої особистості Н. Берберової; необхідністю системного вивчення її художньої прози в жанровому аспекті; потребою з'ясування особливостей еволюції авторської жанрової художньої системи, докладного літературознавчого аналізу досі недослідженої «малої прози» під оглядом прояву рис жанрового синкретизму; уточнення уявлень про прозовий доробок письменниці.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження виконано в рамках реалізації комплексної теми «Закономірності розвитку і взаємодії європейських літератур в XIX–XXI ст.» (реєстраційний номер 0111U006441 УкрІНТЕІ), що розробляється кафедрою світової літератури Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Тема дисертації затверджена на засіданні Вченої ради Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди (протокол № 8 від 21 грудня 2012 р.).

Метою дослідження є виявлення жанрової специфіки «малої прози» Н. Берберової.

Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких **завдань**:

- простежити історію вивчення прозової творчості Н. Берберової, узагальнити й систематизувати його результати;
- окреслити теоретичні засади дослідження жанрів оповідання і повісті;
- проаналізувати способи та прийоми створення структурної цілісності в циклі оповідань «Биянкурские праздники», визначити типологічні групи персонажів;
- виявити і схарактеризувати жанрові модифікації оповідань 1930–1950-х років;
- дослідити жанрову своєрідність повістей 1930–1950-х років і запропонувати їхню типологію.

Об'єктом дослідження є тексти «малої прози» Н. Берберової 1920–1950-х років, що увійшли до збірок «Биянкурские праздники», «Рассказы в изгнании», «Рассказы не о любви».

Предмет дослідження складає проблемно-тематичний зміст і жанрова своєрідність «малої прози» Н. Берберової.

Теоретико-методологічною базою дослідження є:

– праці з теорії жанру оповідання і повісті В. Акімова, В. Белінського, В. Богданова, В. Головка, В. Кожінова, А. Кузьміна, Д. Ліхачова, А. Лужановського, А. Нестеренко, О. Огнева, Г. Поспелова, В. Скобелева, І. Сміріна, Н. Тамарченко, С. Тарасової, Л. Тимофєєва, Б. Томашевського, Ю. Тинянова, В. Тюпи, М. Утехіна, Є. Черноіваненко, Е. Шубіна та ін.;

– дослідження в галузі організації оповідної системи тексту М. Бахтіна, В. Виноградова, Н. Кожевнікової, Б. Кормана, Є. Мущенко, О. Осьмухіної, О. Чудакова та М. Чудакової, В. Шмідта й ін.;

– роботи, присвячені дослідженню творчості Н. Берберової: Е. Банасюк, Н. Великої, І. Ганжі, І. Голубевої, Г. Грузмана, Є. Двоєглазової, П. Деотто, В. Дуванської, Н. Кознової, Т. Колядич, А. Кузнецової, Е. Малихіної, Ю. Матвєєвої, Н. Потапової, О. Пугачової, М. Хатямової, Т. Осоргіної, Д. Хофмана.

Методи дослідження. Сформульовані мета й завдання зумовили використання біографічного, культурно-історичного, психологічного методів, а також, методів компаративного та інтертекстуального аналізу тексту.

Наукова новизна дисертації визначається тим, що в ній уперше досліджується жанровий аспект «малої прози» Н. Берберової. Залучення широкого корпусу прозових текстів письменниці, більша частина яких ніколи раніше не була об'єктом літературознавчого аналізу, дозволило виявити та схарактеризувати зразки жанрових форм, що створені методом «збільшення» жанру, зрощення елементів різних літературних родів і жанрів. Дослідження дозволяє заповнити одну з лакун у вивченні еміграційної літератури.

Теоретичне значення роботи полягає в уточненні й доповненні уявлень про жанрові модифікації творів художньої прози.

Практичне значення дисертації визначається тим, що її матеріали можуть бути використані в університетському навчальному процесі при читанні курсу лекцій з історії російської літератури ХХ століття та розробці семінарів, присвячених літературі російського зарубіжжя; при написанні літературознавчих досліджень різного рівня – курсових, дипломних, магістерських робіт, монографій, підручників і навчальних посібників для вищої і загальноосвітньої школи. Основні положення дисертації сприятимуть подальшому дослідженню творчої спадщини Н. Берберової та літератури російського зарубіжжя.

Апробація результатів дисертаційного дослідження. Дисертація в повному обсязі обговорювалася на засіданні кафедри світової літератури Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Основні положення й результати дослідження були представлені в доповідях на Вісімнадцятих міжнародних читаннях молодих учених пам'яті Л. Я. Лівшиця (Харків, 2013); на Міжнародній науковій конференції «Поетика інтермедіальності в літературі ХІХ–ХХІ століть» (Харків, 2013); на V Міжнародній науковій конференції «Актуальні проблеми історичної та теоретичної поетики» (Кам'янець-Подільський, 2013); на Міжнародній науковій конференції «Духовні вектори літератури: сполучення та перетини» (Белгород, 2013); на Всеукраїнській науковій конференції «Література в контексті культури» (Дніпропетровськ, 2015); на XVII та

XXI Міжнародній науковій конференції «Актуальні наукові дослідження в сучасному світі» (Переяслав-Хмельницький, 2016, 2017).

Публікації. Основні положення дисертації викладено в 10 публікаціях, 9 із яких опубліковано в спеціалізованих наукових виданнях України, одна – у зарубіжному галузевому виданні.

Структура і обсяг роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків і списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації становить 214 сторінок, з них 196 – основного тексту. Список використаних джерел містить 180 позицій.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **Вступі** обґрунтовано вибір теми дослідження, його актуальність, визначено об'єкт, предмет і матеріал дисертації, її мету й завдання, з'ясовано методи дослідження, розкрито наукову новизну, теоретичне та практичне значення отриманих результатів, наведено дані про апробацію основних положень дисертації.

Перший розділ дисертації «Науково-критична рецепція прози Н. М. Берберової» містить огляд критичних і літературознавчих праць, присвячених вивченню прозової творчості письменниці, а також характеристику теоретико-методологічної бази дослідження.

Вивчення творчості Н. Берберової досі більшою мірою спирається на сучасну їй критику і висвітлення історичного контексту епохи. Літературні критики і письменники (Г. Адамович, М. Алданов, В. Вейдле, Д. Кнут, В. Набоков, С. Савельєв, Ю. Терапіано та ін.) намагалися осмислити характер літературного хисту письменниці, провести компаративний аналіз її художньої манери з класичною літературною школою, наголошуючи передусім на рисах схожості з Ф. Достоевським та М. Горьким, пояснити непересічність тематики її творів, виявити новаторство у сфері жанротворення (щодо синтезу біографічних і публіцистичних жанрів).

У роботах сучасних дослідників (Е. Малихіної, М. Хатямової, І. Ганжі, Н. Потапової, О. Пугачової та ін.) аналізуються окремі аспекти художньої прози письменниці: оповідна система, типологія героїв, символіка звуку, особливості сюжету й композиції того чи того твору. Однак жанрова специфіка творів «малої прози» Н. Берберової досі ще не привертала уваги науковців.

Дослідження творів «малої прози» потребує висвітлення базових для нього літературознавчих категорій — «жанр», «мала проза», «оповідання», «повість».

Деякі вчені (Ю. Тинянов, Б. Мейлах, Г. Поспелов) висловлюють думку, що жанр є однією з найменш досліджених категорій літературознавства. У сучасному науковому дискурсі поняття жанру теж трактується різним чином. В. Тюпа запропонував концепцію жанру, поєднавши в рамках однієї теорії дві літературознавчі категорії – жанр і дискурс, трактуючи останній, слідом за Т. ван Дейком, як «комунікативну подію». Відштовхуючись від теорії жанру й дискурсу таких провідних вчених, як М. Бахтін, М. Фуко, Ж. М. Шеффер, Тюпа доходить висновку, що «кожен літературний жанр утворює деяке “поле стабілізацій” для

одиничних творів, що до нього належать. Словом “роман” можна назвати кожен текст, що належить даному жанру, й усю сукупність текстів, що складають область “романного дискурсу”. Жанр, у тлумаченні дослідника, – це «інваріант однойменного дискурсу (якщо їхні імена збігаються) або, точніше, субдискурсу, бо мовні “жанри” завжди є модифікаціями деякого ширшого сегмента словесної культури (“роду”)). Саме з такого розуміння жанру ми виходимо в своїй роботі.

Аналіз робіт у галузі теорії «малої прози» (Е. Свенедицької, Г. Кукуєвої) дає підстави включати до її складу як твори з невеликою кількістю персонажів, сюжетних ліній та подій, що обмежені за часом, так і значні за обсягом твори з ускладненою системою персонажів і розгалуженою сюжетною структурою. Оскільки береться до уваги те, що в основу твору, ускладненого за рахунок синтезу елементів різних жанрових форм, покладений класичний жанр «малої прози» (оповідання, новела, нарис тощо).

Н. Берберова у своїй творчості, з одного боку, дотримується традиційних характеристик «малої прози» (невеликий обсяг, лаконічність і доцентровість сюжетно-композиційною організації), а з іншого – сміливо експериментує з жанрами, поєднуючи в рамках одного твору ліричний і епічний первні, психологізм, драматизм, гумор і сатиру. Таким чином, «мала проза» письменниці характеризується прагненням модифікувати сталі жанрові форми, на користь чого свідчать оповідання, які були опубліковані в 1930-х роках у журналі «Современные записки». Тільки пізніше деякі з них стали позначатися автором як твори середнього епічного жанру – «повісті». Переосмисливши жанрову природу своїх творів, у 1949 році Н. Берберова публікує збірку «Облегчение участи. Шесть повестей», у якій були об’єднані твори, що друкувалися раніше з жанровим визначенням «оповідання». У 1994 році, майже через 50 років, була видана збірка «Рассказы в изгнании», до якої увійшли вже відомі «шість повістей» і нові твори письменниці. Назва збірки була погоджена з автором і відповідала публікації тих самих творів у 1993 році французькою мовою: «Récits del’exil». З десяти текстів збірки п’ять відповідають жанровим ознакам оповідання, інші, без сумніву, належать до жанру повісті. Таким чином, можна зробити висновок, що жанрове визначення «оповідання» для Н. Берберової є досить умовним і визначається не стільки жанровими ознаками, скільки особливостям наративу творів.

Спираючись на підсумкове, комплексне визначення жанрів «малої прози», ми дійшли висновку, що оповідання – жанр малої епічної форми, основними ознаками, якого є малий обсяг, стислість, обмеженість сюжету одним або декількома подіями, монотонність оповіді, виокремлення образу головного героя зі сформованим характером із середовища персонажів і розкриття, як правило, однієї, домінантної риси його особистості; одноплановість мовного ладу, інтенсивний тип організації художнього часу і простору, здатність до трансформації жанрової форми.

Повість ми розглядаємо як жанр середньої епічної форми, у якому увагу зосереджено, як правило, на певному періоді життя персонажа. Широта охоплення життєвих явищ у повісті менша, ніж у романі, зображенню підлягає найбільш важливий у житті персонажа момент. Цьому жанру притаманна сюжетна й образна стислість, увага до характеристики душевного стану, психології героя, картин

природи, соціальної дійсності. Для жанру повісті особливо важить морально-психологічний аспект. За рахунок доцентрової системи сюжетоутворення характери героїв розкриваються не відразу, а мотивуються розвитком сюжету. Повість «віддає перевагу часовій дистанції перед просторовою» (Н. Тамарченко), у певних випадках має місце ретроспективна оповідь.

Особливістю «малої прози» Н. Берберовой є поєднання в одному тексті ознак різних жанрових форм. Нерідко письменницею контамінуються формальні, змістові, композиційно-мовні ознаки, мовні засоби, що притаманні різним жанрам.

Другий розділ «Жанр оповідання у творчості Н. М. Берберовой» присвячений аналізу жанрових модифікацій оповідань письменниці 1920–1950-х років, які увійшли до циклу «Биянкурские праздники» та збірки «Рассказы не о любви».

Цикл оповідань «Биянкурские праздники» є групою відносно самостійних творів, пов'язаних між собою на міжтекстовому рівні. Ми розглядаємо процес циклізації як спробу знайти той тип художньої єдності, який втілює прагнення до створення художньої цілісності при закономірній фрагментарності сюжету. Головними чинниками цього в циклі Н. Берберовой, крім загальної назви, є сюжетно-композиційна та проблемно-тематична спільність (розповідається про життя та побут представників російської еміграції), мотивний комплекс, єдність хронотопу (переважна більшість подій відбувається наприкінці 20-х – початку 30-х років у Біянкурі), наявність наскрізних персонажів, загальна оповідна система та постать оповідача, що поєднує окремі твори в цілісне епічне полотно. У ролі оповідача виступає герой, який мешкає в Біянкурі, – представник зображуваного соціального середовища, російський емігрант, робітник заводу «Рено» Григорій. Оповідь у циклі доповнюється різними варіаціями оповідного тону.

Форма оповіді в її «класичному» варіанті представлена у двох оповіданнях циклу – «Аргентина» і «О закорючках». У цих текстах присутні всі елементи апперцепційної системи оповіді: автор-оповідач (як єдиний взаємодоповнюючий елемент) – слухач – читач. В оповіданнях «Фотожених» та «Здесь плачут» головною оповідною структурою є суб'єктна багатоплановість. Ми розуміємо суб'єктну багатоплановість як спосіб оповіді, при якому «розповіді персонажів надані через сприйняття оповідача, перетворені і є переказом їхніх історій» (Н. Кожевникова). Композиційна структура «текст у тексті» використовується в оповіданні «Биянкурская рукопись». В оповіданнях «Случай с музыкой» і «Кольцо любви» наявна установка на форму оповіді, проте оповідач Григорій зникає з подієвого ряду. Він не описує глибокі душевні переживання героїв, не втручається в їхні думки і міркування, однак доповнює художню картину власними фантазіями, зображуючи побут персонажів в найдрібніших подробицях. У циклі активно використовується невласне пряма мова, що підтверджується такими оповіданнями, як «Биянкурский призрак», «Колька и Люсенка», «Биянкурская скрипка».

Однією з головних особливостей циклу «Биянкурские праздники» є орієнтація оповідного тону на загальне «ми». В оповіданнях «Фотожених», «Цыганский романс», «Чужая девочка», «Версты-шпалы», «Колька и Люсенка», «Биянкурская скрипка» тією чи тією мірою реалізується функція «маски колективної свідомості»

(М. Хатямова). Відображення колективної свідомості в мові оповідача вчергове доводить, що форма оповіді є демократичною за своєю сутністю. Оповідач виступає як повноважний представник цілої групи подібних до себе: він бачить і оцінює світ так само, як бачать і оцінюють його інші.

Потужним циклоутворювальним засобом, який відіграє важливу роль у створенні цілісної картини емігрантського побуту, у збірці Н. Берберової є організація хронотопу. Назва циклу вже з усією очевидністю показує, що письменниця прагнула створити єдиний художній простір, смислове та структурне ціле, яке стало справжнім документом початкового етапу епохи російської еміграції. Художній простір циклу відрізняється замкнутістю. Головними локусами біянкурського світу є завод «Рено», Національна площа, готель «Каприз», перукарня Бориса Гавриловича, шинок і магазин Семена Козлобабіна. Ці об'єкти присутні в кожному оповіданні циклу. Мешканці Біянкура, що стали персонажами маленьких історій, розказаних читачеві оповідачем Григорієм, опиняються у своєрідному гетто, звідки, навіть при наявності можливості переміщення в просторі, немає виходу.

Порівняння зображення Н. Берберовою побуту російських емігрантів у Біянкурі в циклі «Биянкурские праздники» з матеріалом, поданим А. Зверевим у книжці «Повседневная жизнь русского литературного Парижа. 1920–1940» та французькою дослідницею Е. Менегальдо в праці «Русские в Париже 1919–1939», дає підстави відзначити реалістичність і правдоподібність у викладенні письменницею побутових деталей.

Характеризуючи героя емігрантської літератури післяреволюційної епохи, сучасники Н. Берберової (В. Варшавський, Ю. Терапіано) стверджували, що герой 1930-х років – це людина проста й навіть безлика, яка знаходиться в порожнечі, ніде і ні в якому часі, викинута із загального соціального світу та віддана на відкуп собі. Можна з упевненістю стверджувати, що подібний образ героя-емігранта об'єднує всю літературу російського зарубіжжя.

Осмилення берберовської характерології сприяє осягненню художньої картини біянкурського світу. Нами була запропонована типологія героїв циклу, серед яких виокремлені: *«жертви еміграції»*, *«комерсанти»*, *«творчі особистості»* (музиканти і письменники-аматори), *жіночі образи («мрійниці» і «віддані дружини»)* та *образи дітей*. «Жертвами еміграції» ми вважаємо героїв, які усіма силами намагаються змінити гнітючі умови емігрантського життя, але зазнають поразки: Іван Павлович («Аргентина»), Герасим Гаврилович («Фотожених»), Олександр Євграфович Барабанов («О закорючках»). Цьому типу протистоїть тип «комерсантів», до якого нами були віднесені два другорядних героя, що фігурують у кількох оповіданнях циклу, – Борис Гаврилович і Семен Козлобабін. Оповідач згадує про комерсантів зрідка, не довіряючи їм окремої розповіді, що ще раз доводить аксіому: героями 30-х років були люди прості. Найчисленнішим типом в оповіданнях циклу є тип «творчої особистості», що представлений музикантами (Іван Іванович Кондурін («Случай с музыкой»), Міша Сергійович («Биянкурская скрипка»)) і письменниками-аматорами (Ваня Ляхін («Биянкурская рукопись»), Петруша (Петро Іванович) («Здесь плачут»)). Він об'єднує героїв, чиїм внутрішнім прагненням стає втеча від дійсності, створення свого гармонійного світу, що є

практично недосяжним. Важливу роль у творчості Н. Берберової відіграють жіночі образи – «мрійниці» (співачка Дуня, працівниця заводу Надя Басистова, колишня покоївка Соня) і «віддані дружини» (Олександра Павлівна Кондуріна і Варвара Бичкова). Серед дитячих образів слід назвати насамперед героїв оповідань «Колька и Люсенька» та «Чужая девочка».

Оповідання Н. Берберової 1930–1950-х років становлять багатовимірну жанрову систему, елементами якої є *ліричне оповідання, оповідання-портрет, оповідання-імітація, оповідання-антиутопія*. Жанровий синкретизм в оповіданнях письменниці цього періоду є результатом її експерименту з формою, що пов'язаний зі збільшенням обсягу твору, ускладненням композиції (наприклад, за рахунок використання прийому «текст у тексті»), сегментацією тексту, розширенням хронотопу, асоціативного фону, екстенсивним розгалуженням сюжетних колізій, ритмізацією прози, імітацією різних жанрових утворень, використанням особливого емігрантського дискурсу, що призводять до зміни жанрових характеристик творів. Поняття «жанровий синкретизм» ми розглядаємо слідом за А. Барановим як зрощення та трансформацію в одному творі різних жанрових форм, онтологічна природа яких є амбівалентною.

Початок нового етапу у творчості письменниці (менш соціологічного, але більш зрілого та витриманого) пов'язаний зі створенням ліризованих оповідань. В оповіданнях «Поэма в прозе», «Крымская элегия», «Воскрешение Моцарта» нами була виявлена низка елементів, що ліризують прозовий текст і перетворюють твір на ліричне оповідання. Слід зазначити, що лірична проза – стилістичний різновид прози, організуючим смисловим і композиційним центром якої є життя свідомості героя, що втілене в ланцюзі душевних переживань і думок. Набір ключових стилістичних ознак ліричної прози обумовлений співіснуванням і взаємодією в її поетиці властивостей лірики і епосу. Ліризація оповідань Н. Берберової відбувається за рахунок введення ліричного героя, вираження суб'єктивного переживання, посилення психологізму, використання зображально-виражальних засобів поетичної мови, ритмізації і монологізації оповіді. Епіка в оповіданнях визначає наявність сюжетної основи, розгалуженої системи персонажів, побутописання.

Кожне ліричне оповідання вирізняється особливостями прояву ліричного первня. В оповіданні «Поэма в прозе» – це свідомість ліричного героя, зображення навколишнього світу, зовнішніх подій крізь призму його сприйняття. У «Крымской элегии» – ностальгійне звучання, зображення подвійного сприйняття дійсності героїнею, гри її розуму зі спогадами. У «Воскрешении Моцарта» – зображення психології персонажа за допомогою його галюцинаторних, елегійних видінь.

У назвах оповідань «Поэма в прозе» та «Крымская элегия» визначені авторські жанрові номінації: «поема» та «елегія», що характеризують наявну в них відповідну тематичну складову жанрів поеми і елегії при недотриманні віршованого канону та підкреслюють синтетичний характер творів і ліризм прози.

Серед творів письменниці 1930–1950-х років є такі, які можна віднести до категорії так званих «оповідань-імітацій», що вирізняються жанровим синкретизмом, проявом в оповіданні рис інших жанрових форм (фольклорної казки, драми, репортажу), – «Сказка о трёх братьях», «Актёры», «Страшный суд». Жанр

твору набуває синтетичного характеру: елементи казки, драми й судового нарису, вступаючи у взаємозв'язок з оповіданням, деструктують його.

Імітація – це стильове явище в літературному творі, при якому в авторську розповідь вводиться уподібнення чужому слововживанню, метриці, персонажам і образам. Жанровою імітацією в оповіданні можна назвати наявність алюзивного поля, запозичення рис і функцій, які відсилають до іншого жанру, з невластивими оповіданню характеристиками, відтворюючи його структуру, особливості хронотопу, композиційної побудови тощо. «Канонічний» жанр оповідання набуває додаткових характеристик і рис, не втрачаючи суто власні.

Жанрова своєрідність оповідання «Сказка о трёх братьях» полягає в наявності імітаційного дискурсу жанру казки. Про жанрову ідентифікацію оповідання Н. Берберової можна говорити, перш за все, на підставі авторського визначення: «казка». Таким чином, «Сказка о трёх братьях» уже своєю назвою вказує на імітаційний елемент. У жанровому сенсі вона може характеризуватися як оповідання-імітація жанру казки, бо в ній простежується використання традиційних для казкового жанру героїв (три брати), упізнаваної композиції (кільцева), стилістичних особливостей (повтори, тавтологія), використання казкового дискурсу.

Жанрова своєрідність оповідання «Актёры» (1939) полягає в контамінації різних жанрово-родових ознак: у ньому імітується текст драматичного твору, п'єси (драми абсурду). Композиційний прийом «текст у тексті» дозволяє розширити рамки сюжету, задаючи драматичний потенціал, збагачуючи жанрову специфіку оповідання.

«Страшный суд» є імітацією жанру репортажу в первісному, класичному його розумінні (публікація, що сповіщає читача про хід судових засідань, парламентський дебатів, зборів тощо). Оповідач малює реалістичну картину судового засідання, з показаннями свідків, прокурором, головою і присяжними.

Жанр деяких творів Н. Берберової цього періоду («Перчатки», «Твёрдый знак», «Частная жизнь») можна визначити як оповідання-портрети: їхню змістову основу складає характеристика особистості. Оповідання-портрет – жанровий тип оповідання, який характеризується підвищеним психологізмом, єдністю оповідних засобів і способів портретування, увагою до побутової сфери. В оповіданнях цього типу спостерігається навмисна відмова від подієвого ряду, кількість діалогів мінімізована, однак ефект «щільності дії» не втрачений. Усупереч канонам, причинно-наслідкові зв'язки пов'язують не події, а внутрішній стан і думки головних героїв, завдяки чому оповіданням притаманний психологізм. Важливу роль відіграють позасюжетні елементи – пейзаж та інтер'єр. Вони психологізовані й сприяють характеристиці душевного стану та типу характеру героїв, зовнішня характеристика яких виявляється другорядною. Оповідання-портрети – це не просто зображення яскравої особистості, це, перш за все, спроба осмислення людської природи.

Дослідження «малої прози» Н. Берберової 1930–1950-х років виявило континуальність процесу контамінації жанрових форм у творчості письменниці, про що свідчить аналіз оповідання «Памяти Шлимана», у якому простежується тенденція активного експериментаторства та розкривається жанровий потенціал

антиутопії. В оповіданні письменниця спробувала осмислити наслідки науково-технічного прогресу (повної автоматизації виробничих процесів) і його вплив на людське життя. Вона доводить, що становлення технократії призводить до нівелювання людської особистості, знищення духовних устремлінь.

В оповіданні наявна ціла низка характерних для антиутопії елементів, які виявляються в особливостях хронотопу (дія перенесена в майбутнє), оповідній манері, використанні мотиву «ожилої творчості» та ін. Твір Н. Берберової набуває характеру попередження: пропонуючи вірогідну модель розвитку людської цивілізації, письменниця наочно демонструє ті небезпеки, що підстерігають людство на цьому шляху. В оповідання включений сатиричний елемент, пов'язаний з критикою сучасного автору суспільства, хоча й «замаскованого», але впізнаваного (Америка, Радянський Союз).

Оповідання «Памяти Шлимана» є внеском письменниці в розвиток жанру антиутопії. З рис, які не є йому притаманними, можна виокремити: нескінченний (закільцьований) простір, інший тип героя (героєм є не бунтар, а людина, що примиряється з системою). Жанр антиутопії поєднав різних за часом еміграції, ідеологічними та творчими установками письменників російського зарубіжжя – Юза Алешковського, В. Аксьонова, В. Войновича, А. Гладиліна, Є. Замятіна, В. Набокова, І. Наживіна та ін. Вважаємо, що є всі підстави, щоб додати до цього ряду ім'я Н. Берберової.

Третій розділ «Жанрова своєрідність повістей Н. М. Берберової» присвячений вияву жанрової своєрідності творів письменниці, що модифікують жанр повісті. На наш погляд, найбільш показовими творами з точки зору жанрових пошуків є повісті «Аккомпаниаторша», «Роқанваль (Хроника одного замка)», «Облегчение участи» та «Плач».

Повість «Аккомпаниаторша» є одним із найвідоміших творів Н. Берберової. Як і деякі інші твори письменниці, вона характеризується жанровою синтетичністю. Повість має чітко виражену дворівневу оповідну структуру. Перший рівень представлений оповідачем, який, виявляючи себе в пролозі, розповідає про те, що зошит із записами разом з іншими старовинними речами був викуплений після смерті власниці, та стверджує, що він деякі зміни, щоб не можна було здогадатися, хто є їхньою авторкою. Другий рівень представлений розповіддю від імені авторки записок, що оформлена у вигляді нехронологічних записів, які охоплюють практично все життя героїні.

Основну увагу в повісті «Аккомпаниаторша» зосереджено на долі головної героїні. За змістом і формою твір нагадує «епос приватного життя». Головній героїні притаманна така важлива властивість романного героя, як неадекватність долі і становищу (термін М. Бахтіна). Повість характеризується глибоким проникненням у психологію героїні. Практично всі художні елементи твору (деталі зовнішнього, предметного світу, колоративна символіка, «психологічний» пейзаж) прямо або побічно сприяють зображенню її внутрішнього світу, що певною мірою вказує на романний первень повісті.

Головним елементом, що підтверджує наявність романного первня, є ускладнена просторово-часова структура твору. Повість «Аккомпаниаторша»

охоплює часовий відрізок довжиною в життя; у ній взаємодіють три часові плани: авторський теперішній час, суб'єктний теперішній час персонажа та суб'єктний минулий час персонажа. Дослідження художнього часу як способу вираження світовідчуття героїні дає підстави схарактеризувати її хронотоп як хронотоп самосвідомості. Різні часові плани складно перетинаються, твір характеризується «перемиканнями», зсувами часових шарів, що сприяє посиленню змістового навантаження часу, надаючи йому романного типу.

У романічній повісті «Аккомпаниаторша» функціонують герої, які мають різні життєві позиції та відрізняються один від одного типом свідомості. Протиставлення головних героїв у порівнянні з «традиційною» повістю виражене більш рельєфно. Тип свідомості головної героїні Соні багато в чому розкривається через зіставлення її з Марією Миколаївною Травіною.

Нестандартна композиція вже з перших рядків робить очевидним жанровий синкретизм повісті: з одного боку, простежуються риси поетики середньої оповідної форми (морально-психологічна домінанта, нарисова основа оповіді з орієнтацією на достовірність, єдність оповідного тону, циклічна сюжетна сфера, асиметрична структура твору), з іншого боку, в поетиці повісті виявляються ознаки романного жанру. Художній аналіз взаємозв'язку історичного і морального, докладне зображення побутової складової життя зумовили трансформацію жанру повісті та надання їй романічного характеру. Сюжет повісті досить розгалужений, проте домінантною є історія окремої особистості; долі персонажів зображені в соціально-історичному контексті; герої протиставляються; для твору характерна складна темпоральна організація, глибокий психологізм. Таким чином, у повісті «Аккомпаниаторша» можна виявити елементи таких жанрів, як роман та записки.

Повість «Роканваль (Хроника одного замка)» продовжила жанрові експерименти Н. Берберової і відрізняється контамінацією елементів класичної повісті та «садибного тексту». У ній активно представлені ремінісценції та алюзії, що пов'язують її з такими творами, як «Антоновские яблоки», «Несрочная весна», «Суходол» та «Жизнь Арсеньева» І. Буніна, «Обрыв» І. Гончарова, «Вишнёвый сад» та «Дядя Ваня» А. Чехова, «Господа Головлевы» М. Салтикова-Щедріна. Схожість виявляється в декількох засадничих моментах: образ саду як один із найважливіших компонентів садибного міфу, родове гніздо, герой-оповідач, що відчуває ностальгію, природа як обов'язковий оповідний атрибут. Головними рисами «садибного тексту» в повісті «Роканваль» є хронотоп твору, замкнутість простору, меланхолійний настрій, монологічність оповідання, мотив втрати родового гнізда, опис душевних переживань героя в співвіднесенні з природними явищами. Письменниця своєрідно інтерпретувала проблему загибелі родових гнізд. Узявши за основу оповідання садибний міф, вона зуміла написати про Росію, не повертаючи героїв на батьківщину. (Слід зазначити, що Н. Берберова ніколи не вводила мотив ностальгії у свої твори.) Герой-оповідач Борис опиняється в замку Роканваль, розташованого в південно-західній частині Іль-де-Франс, на запрошення свого французького друга Жан-Поля, і реальний замок, поєднуючись в його уяві з неясними дитячими спогадами про старий дідівський будинок, допомагає герою відшукати образ Росії.

Елементи «садибного тексту» проявляються вже у формі оповіді: «Роканваль (Хроника одного замка)» – це ностальгійна рефлексія. Особливу роль у повісті відіграє хронотоп. Художній час твору можна умовно поділити на три категорії, які уособлюють три покоління героїв «Роканваля»: давноминуле, минуле і теперішній час. Перетин цих часових періодів створює хроніку сім'ї. Виконуючи структуроутворювальну роль, час є також предметом зображення й осмислення. В основу повісті покладений образ саду, який в символічній формі втілює втрачений час. У дрібних подробицях описується замок, його інтер'єр та екстер'єр. Письменниця використовує принцип психологічного паралелізму: зображення емоційного стану головного героя, як і в повісті «Акомпаниаторша», подається на тлі змін у стані природи. У поетиці «Роканваля» набуває особливої функції аудіальна палітра. Звукові образи втілюють зміни у навколишньому світі, стають знаком сучасності та водночас символізують вічність. Крім того, змістового значення набуває в повісті і образ тиші: відсутність звукового зображення світу позначає початок і фінал оповідання.

Повість «Роканваль» відповідає всім вимогам «садибного тексту». Це повість-міф про втрачений рай, символом якого стає старовинний замок. Головним мотивом твору є мотив забуття: господарі Роканваля активно витісняють зі своєї свідомості пам'ять про минуле. Меланхолічний настрій, замкнутий хронотоп, представлений переважно топосом маєтку й саду, любовна інтрига – усе це дозволяє віднести повість «Роканваль» до «садибного тексту».

Повість «Облегчение участи» – одна з перших спроб зображення Н. Берберовою буржуазного емігрантського побуту. Злободенність (повість була опублікована напередодні другої світової війни), політизованість і саркастичність принесли їй читацький успіх. У художньому творі письменниця виказала своє ставлення до світової катастрофи, але зробила це майстерно. Вона не надає прямих оцінок вчинкам Асташева (головного героя, який є носієм фашистської свідомості), але читач точно розуміє її ставлення до нього. Авторська позиція знаходить вираження в іронічних і саркастичних зауваженнях, алюзіях і ремінісценціях до знаменитих літературних творів і персонажів. Жанрова своєрідність твору пов'язана з наявністю в ньому елементів памфлету, які втілюються в політичному контексті, полемічності, сатиричному первні, особливій авторській позиції, викривальній спрямованості, парадоксальному розвитку сюжету, а також у використанні різних форм комічного, зокрема, сарказму та іронії. Твір набуває памфлетного характеру завдяки різкому й експресивному викриттю не якихось окремих фактів, а політичної, державної, філософської системи загалом.

Основна дія повісті охоплює п'ять днів. Проте сюжет включає не тільки опис подій теперішнього часу, але й ретроспективні фрагменти, які стосуються періоду дитинства та юності головного героя, що дозволило автору представити етапи його становлення, визначити основні чинники впливу на його особистість. Політичні погляди Асташева дозволяють провести паралель з нацистськими уявленнями про природу влади. Звідки з'являється ця жорстокість, ненависть і злоба – невідомо, але те, що Асташев у своїх судженнях не самотній, доводить всепоглинаюча нацистська ідеологія 1930-х років минулого століття. Його політичні переконання повністю

тоталітарні: уся влада повинна бути віддана одній людині, яка дозволяє або забороняє все. Таким чином, утрачається індивідуальна моральна відповідальність за скоєні вчинки, полегшується життя. Занурення в політичні чвари, докладний опис соціальних явищ того часу ще раз доводять присутність в повісті «Облегчение участи» елементів жанру памфлету, так як «памфлет – критика не характерів, а соціальних явищ» (А. Тепляшина).

У повісті «Плач», яка була написана в складний період життя Н. Берберової і всієї Європи, поряд з чисто епічним сюжетним розвитком активну жанроутворювальну функцію виконує ліричний первень, що визначає не тільки характер оповіді, але й загальний пафос твору. (Під терміном «ліричний первень» ми розуміємо ліричність, ліризм, наявність якого не виключається і в епічних жанрах.) Уже назва повісті – «Плач» – несе в собі емоційно-експресивний елемент, підкреслює елегантність оповідання; вона пов'язана з цілою низкою асоціативно-символічних значень, утілюючи мотив нереалізованого життя, оплакування героїнею власної долі, трагізм безвихідності. Сюжет твору будується на двох традиційних епічних мотивах – становлення й випробовування героїні, які доповнює, вибудовуючи єдине смислове поле, мотив мрії, що врівноважує епічний і ліричний потоки оповіді. Способом вираження ліричного первня стає своєрідна імітація щоденникових записів. Суб'єктивний світ героїні і світ відтвореної в повісті об'єктивної дійсності утворюють єдине ціле. Головною особливістю такого роду прози стає поєднання просторово-часових реалій і емоцій, почуттів, а головне асоціацій, викликаних в оповідача оточуючим світом. Героїня сприймає світ людей крізь призму власних почуттів і переживань. Переважний суб'єктивізм у зображенні подій і героїв засвідчує зростаючу роль ліричного первня у творі. Об'єктивна реальність постає через індивідуальне сприйняття Саші, що сприяє розкриттю і її власного внутрішнього світу. Проте епічний твір з активізованим ліричним первнем не втрачає основних родових ознак. Повість «Плач» повністю зберігає властивості епічного полотна, ліричний первень не руйнує жанрової визначеності твору, навпаки, за рахунок залучення ліричних способів організації матеріалу розширює його змістові можливості, сприяє розкриттю глибини трагічного світовідчуття емігрантів 1940-х років. Епічний первень пов'язаний у ній з наявністю сюжету, хронологією подій, зображенням побутового світу. Водночас повість набуває рис, що привносять у неї ліричний елемент: оповідь від імені героїні, зображення зовнішнього світу та інших персонажів крізь призму свідомості ліричного суб'єкта.

Таким чином, аналіз жанрової своєрідності повістей Н. Берберової дозволив виділити такі дифузні жанрові форми, як *романічна повість*, *садибна повість*, *повість-памфлет*, *повість з ліричним началом*.

У Висновках узагальнено основні результати дослідження.

Історія вивчення прозової творчості Н. Берберової свідчить про те, що берберознавство, яке формується сьогодні, значною мірою спирається на сучасну її критику та висвітлення історичного контексту епохи. У дослідженнях останніх років найчастіше аналізуються окремі твори письменниці або ж деякі аспекти її творчості (оповідна система, типологія героїв, сюжетно-композиційна своєрідність того чи того твору). Основна увага спрямована на автобіографічну прозу Н. Берберової,

зокрема на її книгу «Курсив мой», якій присвячена значна кількість дисертацій, монографій і статей. «Мала проза» письменниці досі ще не ставала об'єктом комплексного дослідження.

Вивчення «малої прози» Н. Берберової потребувало уточнення змістового наповнення таких термінів, як «мала проза», «оповідання», «повість». Ми виходили з того, що термін «мала проза» у художній творчості письменниці набуває особливого значення. В авторській свідомості відбувається «розмиття» жанрових меж оповідання і повісті, відсутня чіткість їхнього визначення. Це дало підстави розглядати жанрові форми оповідання та повісті в межах «малої прози», хоча повість традиційно визначається як середній епічний жанр.

Аналіз «малої прози» Н. Берберової з точки зору жанрової своєрідності дозволив скорегувати уявлення про вектор її творчих пошуків. Оповідання та повісті позначені ускладненням жанрової структури, прагненням до виходу за межі класичного канонічного жанру. У творчому доробку письменниці – авторські трансформації жанрових форм при орієнтації на структурний принцип жанру, покладеного в основу твору.

Першою спробою модифікації жанру оповідання стає створення циклової єдності. «Биянкурские праздники» Н. Берберової можна охарактеризувати як структурну цілісність, книжку, що складається з окремих оповідань, поєднаних завдяки загальній оповідній системі, в основі якої єдиний герой-оповідач, система наскрізних персонажів і мотивів, сюжетно-композиційна єдність тощо.

В оповіданнях, що склали цикл, описується життя російських емігрантів у передмісті Парижа Биянкурі. Характерним для циклу є принцип монтажної композиції. Потужним циклоутворювальним засобом постає в ньому просторово-часова організація, яка відіграє важливу роль у створенні цілісної картини емігрантського світу. У дисертації запропонована типологія образів-персонажів у циклі «Биянкурские праздники», яка дозволила виокремити такі типи, як «жертви еміграції», «комерсанти», «творчі особистості» (музиканти та письменники-аматори), а також жіночі («мрійниці» та «віддані дружини») і дитячі образи.

Починаючи з 1930-х років, у жанровій моделі художніх текстів письменниці більш виразно проступають тенденції модифікації прози, яка вилилася в експеримент із формою та збільшення діапазону жанрових характеристик. Відмінною рисою оповідань 1930–1950-х років є поєднання в них елементів різних жанрових форм, що призводить до жанрового синкретизму та пов'язане зі збільшенням обсягу твору, ускладненням композиції, сегментацією тексту, розширенням хронотопу, асоціативного фону, екстенсивним розширенням сюжетних колізій, ритмізацією прози, імітацією різних жанрових утворень, використанням особливого емігрантського дискурсу. Оповідання цього періоду становлять багатовимірну жанрову систему, елементами якої є оповідання-імітація (казки, п'єси, репортажу), ліричне оповідання, оповідання-портрет, оповідання-антиутопія.

Повісті Н. Берберової також вирізняються жанровою дифузністю і є симбіозними формами. Їхній аналіз дозволив виокремити такі жанрові типи, як романічна повість («Аккомпаниаторша»), садибна повість («Роканваль (Хроника

одного замка)), повість-памфлет («Облегчение участи») та повість з ліричним первнем («Плач»). Наявність у повістях Н. Берберової елементів інших жанрів ускладнює проблематику повістей, у яких, з одного боку, простежуються риси поетики середньої оповідної форми (морально-психологічна домінанта, нарисова основа оповідання з орієнтацією на достовірність, єдність оповідного тону, циклічна сюжетна сфера, асиметрична структура твору), з іншого боку, виявляються ознаки штучно введених жанрових форм (романний, сатиричний або ліричний первні, «садибний текст» тощо).

Ремінісцентно-алюзивне поле творів Н. Берберової досить широке. Аналіз її оповідань і повістей виявив наявність в них ремінісценцій та алюзій на літературні твори О. Пушкіна, М. Лермонтова, В. Брюсова, І. Мятлева, О. Мандельштама, О. Грибоедова, І. Гончарова, М. Лєскова, А. де Сент-Екзюпері, А. Чехова, І. Тургенєва, І. Буніна та ін. Творча спорідненість письменників-емігрантів у проблемно-тематичному та жанровому аспекті докладно висвітлена в нашій статті «Жанровый синкретизм прозы писателей-младоземигрантов (на примере произведений “малой прозы” Н. Н. Берберовой)».

Аналіз оповідань і повістей Н. Берберової 1920–1950-х років дозволив виявити орієнтацію письменниці на нові реалії та традиції західної культури. Це пов'язане передусім із наявністю модерністського дискурсу та, як наслідок, ускладненням жанрового коду, активним експериментаторством з формою і змістом твору. Дослідження показало, що твори «малої прози» Н. Берберової характеризуються жанровим синкретизмом. Жанрові трансформації здійснюються переважно в напрямку розширення жанрових меж шляхом «гібридизації» (термін Т. Маркової), «схрещування» жанрів.

Перспективу дослідження становить детальне вивчення окремих авторських жанрових утворень, еволюції авторської жанрової свідомості на основі характеристики як художніх, так і публіцистичних творів Н. Берберової.

ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ДИСЕРТАЦІЇ ВИКЛАДЕНО В ТАКИХ ПУБЛІКАЦІЯХ:

1. Вышинская Е. И. Творчество Н. Н. Берберовой в литературоведческом дискурсе / Е. И. Вышинская // Вісімнадцяті Міжнародні читання молодих вчених пам'яті Л. Я. Лівшиця. – Харків: Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, 2013. – С. 31–32.

2. Вышинская Е. И. Художественное время в повести Н. Н. Берберовой «Роканваль (Хроника одного замка)» / Е. И. Вышинская // Література в контексті культури: збірка наукових праць. Випуск 23(3). – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2013. – С. 53–60.

3. Вышинская Е. И. Диалектика «гладкой» жизни: проблема антигероя в повести Н. Берберовой «Облегчение участи» / Е. И. Вышинская // Духовные векторы литературы: сопряжения и пересечения. Материалы Международной научной конференции, посвященной 80-летию присуждения И. А. Бунину

Нобелевской премии [отв. ред. Е. Н. Семькина]. – Белгород: ИД «Белгород» НИУ «БелГУ», 2013. – С. 110–116.

4. Вышинская Е. И. «Усадебный текст» в трактовке Н. Берберовой / Е. И. Вышинская // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Філологія. Вип. 68. – Харків, 2013. – С. 199–204.

5. Вышинская Е. И. Книга «Биянкурские праздники» как циклическое единство / Е. И. Вышинская // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені І. Огієнка. Філологічні науки. Випуск 33. – Кам'янець-Подільський, 2013. – С. 62–67.

6. Вышинская Е. И. Рассказ-антиутопия Н. Н. Берберовой «Памяти Шлимана» / Е. И. Вышинская // Наукові записки Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Літературознавство. Вип. 1(80). – Харків, 2015. – С. 37–52.

7. Вышинская Е. И. Лирическое начало в повести Н. Н. Берберовой «Плач» / Е. И. Вышинская // Русская филология. Вестник Харьковского национального педагогического университета имени Г. С. Сковороды. – Харьков: ХНПУ, 2015. – № 1(54). – С. 66–71.

8. Вышинская Е. И. Рассказ-имитация Н. Берберовой «Сказка о трёх братьях» / Е. И. Вышинская // Русская филология. Вестник Харьковского национального педагогического университета имени Г. С. Сковороды. – Харьков: ХНПУ, 2016. – № 1(56). – С. 44–48.

9. Вышинская Е. И. «Конец Тургеневской библиотеки» Н. Н. Берберовой: проблема жанрового своеобразия / Е. И. Вышинская // Актуальные научные исследования в современном мире: Материалы XVII Международной научно-практической Интернет-конференции. – Переяслав-Хмельницкий, 2016. – С. 35–40.

10. Вышинская Е. И. Жанровый синкретизм прозы писателей-младоземigrants (на примере произведений «малой прозы» Н. Н. Берберовой) / Е. И. Вышинская // Актуальные научные исследования в современном мире: Материалы XXI Международной научно-практической Интернет-конференции. – Переяслав-Хмельницкий, 2017. – С. 42–46.

АНОТАЦІЯ

Вишинська Є. І. «Мала проза» Н. М. Берберової: проблема жанрової своєрідності. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.01.02 – російська література. – Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди. – Харків, 2017.

Дисертація присвячена дослідженню жанрового аспекту «малої прози» Н. Берберової. У дослідженні проведено системне вивчення її творчості в жанровому аспекті; визначено особливості еволюції авторської жанрової художньої системи; розглянуто твори «малої прози», які досі не були об'єктом літературознавчого аналізу, з точки зору виявлення в них рис жанрового синкретизму; уточнені уявлення про прозову творчість письменниці. Здійснений у

дисертаційному дослідженні жанровий аналіз «малої прози» Н. Берберової 1920–1950-х років націлений на виявлення синкретичних структур, які демонструють еволюцію її авторської свідомості.

Одним із шляхів модифікації прози Н. Берберової є «збільшення» жанру. Така тенденція спостерігається вже в ранній творчості, виявляючись у прагненні до циклізації. Пізніше письменниця приходиться до жанрового синкретизму, об'єднуючи елементи різних жанрів в одному творі.

Аналіз оповідань 1930–1950-х років продемонстрував схильність автора до жанрового експерименту. Відмінною рисою творів цього періоду є поєднання в них елементів різних жанрових форм. Оповідання цього періоду є багатовимірною жанровою системою, елементами якої стали ліричне оповідання, оповідання-портрет, оповідання-імітація, оповідання-антиутопія.

Повісті Н. Берберової також вирізняються жанровою дифузністю і є симбіозними утвореннями, що містять елементи повісті та роману, повісті і «садибного тексту», повісті і памфлету, повісті і ліричного твору.

Ключові слова: жанр, «мала проза», оповідання, повість, модифікація прози, синкретизм, «збільшення» жанру.

АННОТАЦИЯ

Вишинская Е. И. «Малая проза» Н. Н. Берберовой: проблема жанрового своеобразия. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.01.02 – русская литература. – Харьковский национальный педагогический университет имени Г. С. Сковороды. – Харьков, 2017.

Диссертация посвящена исследованию жанрового аспекта «малой прозы» Н. Н. Берберовой. В ней осуществлено системное изучение творчества писательницы в жанровом аспекте; определены особенности эволюции авторской жанровой художественной системы, рассмотрены произведения «малой прозы» Н. Н. Берберовой, которые до сих пор не подвергались литературоведческому анализу, с точки зрения выявления в них черт жанрового синкретизма; уточнены представления о прозаическом творчестве писательницы. Проведенный в диссертационном исследовании жанровый анализ «малой прозы» Н. Н. Берберовой 1920–1950-х годов, нацелен на выявление синкретических структур, которые демонстрируют эволюцию авторского сознания писательницы.

Одним из путей модификации прозы Н. Н. Берберовой является «укрупнение» жанра. Такая тенденция наблюдается уже в раннем творчестве писательницы, проявляя себя в стремлении к циклизации («Биянкурские праздники»). Позже Н. Н. Берберова приходит к жанровому полифонизму, объединяя элементы различных жанров в одном произведении.

Начиная с 1930-х годов в творчестве Н. Н. Берберовой все более отчетливо проступают тенденции к модификации прозы, которые вылились в эксперимент писательницы с формой и увеличение диапазона внутрижанровых характеристик. Отличительной чертой рассказов 1930–1950-х годов становится соединение в них

элементов различных жанров, что приводит к жанровому синкретизму и связано с увеличением объема произведения, усложнением композиции, сегментацией текста, расширением хронотопа, ассоциативного фона, экстенсивным расширением сюжетных коллизий, ритмизацией прозы, имитацией различных жанровых образований, использованием особого эмигрантского дискурса. Рассказы этого периода представляют собой многомерную жанровую систему, элементами которой становятся рассказ-имитация, лирический рассказ, рассказ-портрет, рассказ-антиутопия.

Не только рассказы, но и повести писательницы отличаются жанровой диффузностью и представляют собой симбиозные образования. Их анализ позволил выделить такие жанровые модификации, как романическая повесть, усадебная повесть, повесть-памфлет и повесть с лирическим началом. Наличие в повестях Н. Н. Берберовой элементов иных жанров усложняет их проблематику. Жанровая диффузность проявляет себя и на уровне поэтики, в которой, с одной стороны, прослеживаются черты средней эпической формы (морально-психологическая доминанта, очерковая основа повествования с ориентацией на достоверность, единство повествовательного тона, циклическая сюжетная сфера, асимметричная структура произведения), с другой стороны, обнаруживаются признаки искусственно введенных жанровых форм (романическое, сатирическое или лирическое начало, «усадебный текст» и т. п.).

Анализ рассказов и повестей Н. Н. Берберовой 1920–1950-х годов позволил выявить ориентацию писательницы на новые реалии и традиции западной культуры. Это связано, в первую очередь, с наличием модернистского дискурса и, как следствие, усложнением жанрового кода, активным экспериментированием с формой и содержанием произведения. Создавая произведения, совмещающие черты различных жанровых форм, Н. Н. Берберова идет по пути расширения жанровых границ путем «гибридизации» (термин Т. Марковой), «скрещивания» жанров.

Сопоставление жанровых исканий Н.Н. Берберовой с экспериментами других представителей «литературы изгнания» соответствующего периода (И. А. Бунина, Г. Газданова, Б. К. Зайцева, В. П. Крымова, В. В. Набокова, А. М. Ремизова и др.) позволяет утверждать, что писатели русского зарубежья тяготеют к обновлению традиционной жанрово-стилевой парадигмы, трансформации и модификации повествовательных жанров. В этом смысле произведения «малой прозы» Н. Н. Берберовой отразили общую тенденцию литературной среды и эпохи.

Ключевые слова: жанр, «малая проза», рассказ, повесть, модификация прозы, синкретизм, «укрупнение» жанра.

SUMMARY

Vishinska I. I. “Short prose” of N. N. Berberova: the problem of genre identity.
– The manuscript copyright.

Thesis for Candidate Degree of Philological Sciences in speciality 10.01.02 – Russian Literature. – H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Ministry of Education and Science of Ukraine. – Kharkiv, 2017.

The thesis is devoted to the study of genre identity problems in N. N. Berberova's "short prose". The gender analysis of N.N. Berberova's "short prose" of 1920–1950's aimed at identifying syncretistic structures that demonstrate the evolution of the author's consciousness. The thesis conducted a systematic study of N. N. Berberova's prose creativity in terms of genre.

The one way of N. N. Berberova's prose modifying is a "consolidation" of the genre. This trend appeared in the early works of the writer, manifesting an effort to cyclization. Later, N. N. Berberova combined elements of different genres in one composition. The analysis of N. N. Berberova's stories (1930–1950) demonstrated the tendency to genre experiment. The distinctive feature of the works of this period is the combination of elements of different genres forms. The prose of this period is characterized by syncretism and represented a multi-genre system of elements which are: lyrical story, story-portrait, the story-imitation, stories- dystopia. N. N. Berberova created symbiosis of forms that included elements of novels, "the country estate text", pamphlet and lyrical work.

The comparison of N. N. Berberova genre's experiments to other writers of corresponding period (I. A. Bunin, G. Gazdanov, B. K. Zaytsev, V. P. Krymov, V. V. Nabokov, A. M. Remizov, etc.) allows to claim that writers of Russian abroad aspire to update the traditional genre and style paradigm, transformation and modification of narrative genres. Therefore works of N. N. Berberova "short prose" have reflected the general tendency of the literary environment and corresponding time period.

Key words: genre, "short prose", story, prose modification, syncretism, "consolidation" of the genre.

Підписано до друку 14.04.2017. Формат 60x84/16.
Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman. Друк цифровий.
Ум. друк. арк. 0,9. Наклад 100 пр. Зам. № б/н.
Надруковано СПД ФО Степанов В. В., м. Харків, вул. Ак. Павлова, 311

